

Järnbruk och industrier på Kimitoön

Georg Haggrén, professor, Åbo universitet

Sommaren 2012 gick en över 300-årig epok i Finlands industrihistoria i graven, när järnförädlingen i Dalsbruk upphörde på grund av moderbolagets konkurs. Utöver järnförädlingen har även flera andra tidiga industrier haft verksamhet på Kimitoön, bland annat inom gruvdrift, beck- och tegeltillverkning och fiskförädling. Vissa av dem var framgångsrika, andra förblev olönsamma experiment. Framför allt växte det upp blomstrande samhällen kring järn- och glasbruken, av vilka Dalsbruk kan lyftas fram som det främsta exemplet.

För att förstå Kimitoöns industrialisering måste vi vända blicken mot Utö i Stockholms skärgård, där Daniel Faxell, assessor vid bergskollegiet, arrenderade en gruva på 1670-talet. Gruvan på Utö försåg merparten av de finska järnbruken med malm. Vid sidan av gruvdriften bestämde sig Faxell för att också investera i järnproduktion. Järnförädlingsprocessen bestod av två steg: först smältes malmen till tackjärn i en masugn, efter det färskades järnet i en stångjärnshammare. Faxell anlade en masugn och två stångjärnshammare i Koski i Bjärnä och fick på så vis kontroll över hela produktionskedjan. Det visade sig dock vara krångligt att transportera malmen från Utö längs Kiskonjoki å fram till Koski. Därför lät Faxell bygga en masugn 1686–1688 vid havet i byn Dahl på Kimitoön. Därifrån kunde tackjärnet transporteras vidare för smide i Koski.

Stora ofreden satte stopp på produktionen vid järnbruken i Finland. När det åter blivit fred tog Mikael Hising från Stockholm över masugnen i Dahl. Han köpte dessutom järnbruken i Fagervik, Billnäs och Skogby samt lät bygga stångjärnshammare i Björkboda på 1730-talet. Redan Faxell hade haft för avsikt att bygga två stångjärnshammare i Björkboda, men planen hade gått i stöpet på grund av konkurs.

Björkboda och Dalsbruk, som gick vidare från Hising till Wolmar Petersen och hans ättlingar, bildade en kompakt helhet av järnbruk som fortsatte sin produktion med traditionella metoder långt in på 1800-talet. Carl Axel Ramsay ärvde fabrikena och moderniserade dem på 1830-talet. Han flyttade också ett av smältverken till Sunnanå 1842. Efter hans död gick Björkboda och Dalsbruk skilda vägar. Björkboda ärvdes av Anders Ramsay och Dalsbruk av Wolter Ramsay. Båda moderniserade sina fabriker med ånghammare, puddelverk och valsverk. När konjunkturen vände på 1860-talet ledde de djärva investeringarna till att bröderna Ramsay gick i konkurs.

Fabrikena fortsatte sin verksamhet fram till 2010-talet under ledning av nya ägare, som ibland var framgångsrika och ibland gick i konkurs. När verksamheten blomstrade låg landets största stålgiuteri i Dalsbruk. I Björkboda visade sig nyckeln till framgång vara en låsfabrik som grundades på 1880-talet.

I likhet med Dalsbruk grundades Skinnarviks glasbruk intill en utmärkt hamn och rikliga skogstillgångar 1875. Till en början blåste man fönsterglas och flaskor, men snart bestämde sig ägarna för att fokusera på produktionen av fönsterglas. Detta visade sig vara rätt beslut, och Skinnarvik kom att bli en av Finlands ledande fönsterglasfabriker. Läget var ett annat för Dahlby glasbruk vid Strömma kanal som fick lägga ner sin förlustbringande flaskproduktion efter bara tre år.

Traditionellt fönsterglas tillverkades genom att blåsa stora cylindrar som sedan rätades ut till glasskivor. Alla glasbruk i landet tillämpade samma produktionsmetod tills den första fönsterglasmaskinen togs i drift i Lahtis 1926. Strax därefter tvingades de fabriker som tillverkade blåst glas att lägga ned på grund av olönsamhet. Längst höll man ut i Skinnarvik, fram till 1934.

Den tidiga industrin byggde på erfarenhet, praktiska färdigheter och kunnande hos yrkeskunniga arbetare. Järn- och glasfabrikörerna var beroende av yrkeskunskaperna hos sina mästare. Mästarna introducerade sina söner och svärsöner i yrket och försökte på så sätt trygga utkomsten för sina efterkommande och även sin egen ålderdom. Stora släkter var kännetecknande för brukssamhällena.

Inom järnproduktionen spelade masugnsmästarna en nyckelroll. Olika fabriker inom samma järnbrukskomplex kunde ha en gemensam masugnsmästare, som ansvarade för smältningen vid olika hyttor. I början av 1700-talet fick fabriken i Dalsbruk en egen mästare, när Samuel Persson Garney från en välkänd vallonsk familj trädde i tjänst. Under svenska tiden fanns det bara en handfull masugnsmästarsläkter i Finland, och de hade monopol på kunskaperna inom branschen. Exempelvis tillhörde masugnsmästarna i Dalsbruk endast fem släkter under den här perioden. Under årtionden på 1700-talet var det bara män från släkterna Braxen och Uhr som ansvarade för blåsningarna i masugnen.

Masugnarna i riket var färre än stångjärnshamrarna. Även stångjärnssmedernas släkter bildade dynastier. På 1700-talet i Björkboda svarade släkterna Brand, Dunder, Strähle, Tapperman och Timper för stångjärnssmidet, och inte minst mästarna i den vallonska slakten Drougge.

På motsvarande sätt var produktionen i glasbruken beroende av blåsarmästarnas kunnande fram till mekaniseringen i början av 1900-talet, och även efter det inom produktionen av hushållsglas. Före 1870-talet var tre av fyra glasblåsare i de finländska fabrikerna söner till glasblåsare. I Skinnarvik hörde släkterna Carlberg, Ditzler och Engstrand till de första blåsarna. En del av blåsarna rörde sig från en fabrik till en annan, medan till exempel Herman Carlberg och Karl Henrik Grönroos gjorde en nästan halvseklång karriär i Skinnarvik.

På Kimitoön växte tre brukssamhällen upp kring Dalsbruk, Björkboda och Skinnarvik som skilde sig från den omgivande landsbygden. Ön var lockande för industrin tack vare sina skogsresurser och den lättillgängliga vattenkraften, samt hamnarna som låg gynnsamt till vid norra Östersjöns farleder. För produktionen svarade huvudsakligen yrkespersoner från Sverige, Tyskland och Vallonien, men även lokala bönder drog sitt strå till stacken genom att sälja kol till järnbruken och ved till glasbruken. En del av landsvägs- och sjötransporterna sköttes av fabrikernas egen arbetskraft, och en del även av andra ortsbör.

Sedan sin tid som brukssamhällen har de tre orterna gått vidare på olika sätt. Skinnarvik tynade bort i och med att glasbruket lades ner, men blev senare en depå för försvarsmakten. Låsfabriken i Björkboda som upprätthållit den industriella traditionen lades ned 2019, men brukssamhället runt fabriken har bevarats. Detsamma gäller Dalsbruk, som i dag konkurrerar med Kimito om titeln som Kimitoöns livligaste knutpunkt.